

Чинник ядерного стримування у військово-політичних стратегіях НАТО та України*

Наголошується, що агресія Росії проти України актуалізувала проблему ядерного стримування РФ. Наводяться основні теоретичні засади стримування. Критично аналізуються базові концептуальні підходи НАТО до ролі ядерної зброї в політиці альянсу щодо колективної безпеки й оборони. Порушено проблему без'ядерного статусу України, досліджуються сучасний стан відносин Україна-НАТО та перспективи нашої країни як контрибутора європейської безпеки.

Ключові слова: стримування, ядерне стримування, НАТО.

Фактор ядерного сдерживания в военно-политических стратегиях НАТО и Украины

Александр ПОТЕХИН, доктор исторических наук, главный научный сотрудник отдела теории и методологии всемирной истории ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины»

Подчеркивается, что агрессия России против Украины актуализировала проблему ядерного сдерживания РФ. Приводятся основные теоретические принципы сдерживания. Критически анализируются базовые концептуальные подходы НАТО к роли ядерного оружия в политике альянса касательно коллективной безопасности и обороны. Поставлена проблема безъядерного статуса Украины, исследуются современное состояние отношений Украина-НАТО и перспективы нашей страны как контрибутора европейской безопасности.

Ключевые слова: сдерживание, ядерное сдерживание, НАТО.

Factor of Nuclear Inhibition in Military and Political Strategies of NATO and Ukraine

Oleksandr POTIEKHIN, Doctor of Historical Sciences, Chief Research Scientist of the Department of Theory and Methodology of the World History of State Institution "Institute of the World History of the National Academy of Sciences of Ukraine"

It is marked that the aggression of Russia against Ukraine made the issue of nuclear inhibition of the Russian Federation of current importance. Basic theoretical principles of inhibition are pointed out. The fundamental conceptual approaches of NATO toward the role of nuclear weapon in its policy of collective security and defense are critically analyzed. The issue of nuclear-free status of Ukraine is brought up, the modern state of relations Ukraine-NATO and prospects of our country as of a contributor to the European safety are studied.

Keywords: containment, deterrence, NATO.

Сучасна агресивна політика Росії підірвала фундаментальні засади європейської та світової безпеки. З часу вторгнення в Україну 20 лютого 2014 року РФ вдається до масштабних провокацій, загрожуючи реінкарнувати холодну війну з метою змусити Захід піти на Ялту-2, тобто визнати за Московію «право» обмежувати суверенітет незалежних держав на

пострадянському просторі всупереч міжнародному праву та її власним зобов'язанням, зафіксованим багатосторонніми та двосторонніми договорами. Ядерний шантаж, до якого постійно вдається Росія, актуалізував для НАТО проблему її стримування.

Для встановлення й підтримання європейської стабільності НАТО має обрати одну з двох стратегій:

Олександр ПОТЕХІН, доктор історичних наук, головний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

* Початок. Закінчення в наступному номері.

а) втручання, що передбачає обмежене або повномасштабне використання сили (до нього за всі роки існування НАТО вдалися тільки одного разу – в 1990-ті роки, щоб припинити війну та етнічні чистки на території колишньої Югославії); б) стримування (*containment, deterrence*), яке полягає в переконанні противника в тому, що його агресивні дії призведуть до відповідної реакції, за якої він зазнає неприйнятних для себе втрат, що набагато перевищать заплановані вигоди. Як зазначає дослідник із РЕНД А. Лонг, «зменшуючи вигоду або збільшуючи ціну (або й те, й інше), ви можете переконати противника утриматися від конкретних дій. [...] Інакше кажучи, стримування – це генерування жаху» [1, с. 7].

Стимування виходить за рамки простих розрахунків втрат чи надбачь сторін-учасниць збройного конфлікту, воно є динамічним процесом, коли зважають не тільки на безпосередні, а й на віддалені в часі наслідки удару. З погляду міжнародної безпеки, стримування є аж ніяк не бездоганим інструментом і може спричинити ситуацію «безпекової дилеми», що прискорить гонку озброєнь (як це відбувалося від початку холодної війни аж до досягнення радянсько-американських домовленостей про обмеження стратегічних озброєнь).

Слід розрізнити два типи стримування: (1) *containment* – утримання противника від міжнародної дестабілізації (так званого ревізіонізму в міжнародній системі), тобто спроби змінити ситуацію на власну користь, яке може здійснюватися через загрозу застосування військової сили не щодо противника, а щодо його союзника на периферії (Корея, В'єтнам, Близький Схід, Афганістан, Латинська Америка тощо), при цьому геть не обов'язковим є застосування зброї масового знищення; (2) *deterrence* – вплив на поведінку противника загрозою завдання абсолютно неприйнятної для нього за масштабами втрат удару у відповідь на агресію.

Ядерне стримування належить до другого типу. Стимування можна було б вважати майже оптимальним варіантом підтримання безпеки в турбулентному світі, якби воно в роки холодної війни не супроводжувалося пошуком шляхів раціонального застосування ядерної зброї та наближенням до розв'язування світової ядерної війни всупереч бажанню задіяних держав (найближче сторони наблизилися до неї під час Карибської кризи 1962 року). НАТО намагалася знайти (й не знаходила) прийнятну для себе комбінацію застосування звичайних та ядерних озброєнь у можливій війні із СРСР. Водночас офіційною доктриною радянської Москви була необґрунтовано оптимістична стратегія перемоги у війні після обміну ядерними ударами, тому для позначення ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї використовувався термін «зброя масового ураження», а не «знищення».

За Р. Нароллом, який простежив політику стримування в ретроспективі, є сім критеріїв ефективності стримування: позиція для оборони; могутність збройних сил; мобільність збройних сил; якість збройних сил; їхній престиж (імідж); засоби оборони; військово-політичні союзи. Він доходить висновку, що «військові приготування («хочеш миру – готуйся до війни») не знижують ризику розв'язування війни» [2, с. 344]. Але такий ризик може знизити військово-політичний інституціоналізований союз, насамперед для середніх та малих країн – його членів.

Цікаво, що автор доктрини «стримування комунізму» (Радянського Союзу) Дж. Кеннан наприкінці 1940-х не був схильний покладати функцію стримування на військово-політичний союз – майбутню НАТО. У своєму меморандумі державному секретареві США Дж. Маршаллу від 23 листопада 1948 року він писав: «Хоча в довготерміновій перспективі є потреба певної формалізації оборонних відносин країн Північної Атлантики й пакт, який нині розглядається, матиме певну цінність у близькій перспективі для повернення спокою європейцям, але цей пакт не має

вважатися головною відповіддю на зусилля Москви, спрямовані на досягнення домінування над Західною Європою, та підняти собою інші необхідні кроки. [...] Небезпека поширення комунізму на нові регіони континенту політичними засобами була все ще більшою, ніж будь-яка воєнна небезпека, яка загрожувала їм» [3, с. 409–411]. Дж. Кеннан також був проти вступу до НАТО Туреччини й Греції, оскільки вони не відповідали стандартам демократії та свободи, й навіть Італії, зважаючи на великий вплив у ній компартії. Парадоксально, але саме Дж. Кеннан у Державному департаменті США очолював практичну роботу з підготовки Вашингтонського договору про створення НАТО. Історія довела, що приєднання Туреччини та Греції до альянсу було корисним для обох країн та європейської безпеки загалом.

НАТО забезпечила стабільність у Європі, чітко діючи згідно з формулою її призначення: стримувати Росію (СРСР), нейтралізувати Німеччину, утримувати США в Європі. Стимування СРСР забезпечувалося передусім розміщеною в Європі ядерною зброєю Сполучених Штатів. Згодом до неї приєдналися ядерні арсенали Великої Британії та Франції. Їхня роль була подвійною: не тільки стримувати СРСР, а й мати гарантії з боку США, що ті не залишаться осторонь у разі обміну ядерними ударами в Європі. Нейтралізація Німеччини забезпечувалася тим, що Бундесвер не мав окремого Генерального штабу, тобто військово-стратегічне планування здійснювалося спільно з НАТО. «Правило Люксембургу», або право вето на будь-яке рішення щодо спільних дій альянсу та самостійне рішення про спосіб участі кожної країни у відсічі агресії, зменшувало, але не заперечувало ролі НАТО в рішенні трьох ядерних держав-членів про застосування ядерної зброї.

Ефективне стримування потребує адекватного розуміння логіки противника, тобто того, як саме опонент сприймає заходи й засоби стримування. Тут навіть за найкращої поінформованості про оцінку ситуації об'єктом стримування завжди лишається місце для припущень, які згодом можуть виявитися хибними. Як зазначає К. Пейн, «очікування щодо міркувань і поведінки інших країн часто є упередженими й неправильними. Такі помилки можуть мати жакливі наслідки» [4, с. 6]. Суб'єкт стримування тією чи іншою мірою проектує на об'єкт власну логіку сприйняття ситуації. Але об'єкт стримування може користатися й принципово відмінною логікою, навіть діяти алогічно, ірраціонально, на шкоду собі [5, с. 30–32].

Про ірраціоналізм у міжнародних відносинах у нинішньому столітті свідчать висновки групи західних військових експертів [6], хоча вони штучно обмежили його джерело мусульманським екстремізмом. Пояснити це можна тим, що їхній аналіз був опублікований іще до вторгнення РФ у Грузію в серпні 2008 року. Експерти пропонують виокремити клас держав, які неможливо або надзвичайно важко стримувати. Серед них називають Ірак (за С. Хусейна); Іран (після ісламської революції); Лівію (за М. Каддафі); Пакистан (хоча Індії час від часу вдавалося його стримувати); Афганістан та інші азійські та африканські країни, котрі лише номінально контролюються центральними урядами (*failed states*). Росія доклала надзвичайних зусиль, щоб потрапити до категорії держав, стримувати які «неможливо», та вдається до ядерного шантажу з метою довести свою здатність до ірраціональних рішень. Утім, на думку П. Моргана, відмінна від загальноприйнятих «реалістичних» підходів «раціональність не є передумовою ефективності стримування (*deterrence*). Воно може діяти проти ірраціональних лідерів так само, як і проти раціональних (це залежить від того, в якій спосіб вони є раціональними чи ірраціональними). [...] Питання полягає в тому, наскільки ймовірно, що країни-парії, або фанатики-фундаменталісти, або надєгоїстичні лідери (до яких, безперечно, належить В. Путін. – Авт.) готові до втрат, а отже, загрози та-

ких втрат, більших, ніж США або колективний актор (НАТО. – Авт.) здатні завдати» [7, с. 274–276].

Дослідники зазначають, що ядерне стримування (*deterrence*) має специфіку, навіть сформувалося своєрідне табу на використання ядерної зброї – як стратегічної, так і тактичної [8]. Росія не раз наголошувала, що цього табу для неї не існує, та розмістила ядерну зброю (або, щонайменше, її носії) в окупованому нею Криму. Але наявність такого табу для інших, насамперед демократичних, держав – не вигадка західних лібералів, а дійсний факт. Про це свідчать праці провідних теоретиків стримування – Дж. Квестера [9], Б. Рассета [10] та Т. Шеллінга [11]. З їхніх праць стає зрозуміло, чому після 1945 року ядерна зброя жодного разу не застосовувалася країнами, які вели війни й не очікували відплати, тобто ядерного удару у відповідь (США в Кореї, В'єтнамі, Іраку – двічі, Афганістані, СРСР у Афганістані, КНР у конфліктах із В'єтнамом). З другого боку, наявність у Пакистану та Індії ядерних арсеналів не утримала їх від збройних конфліктів. Останнім в історії адептом ядерної зброї – стратегічної й тактичної як «дешевого», отже, раціонального засобу забезпечення безпеки, – був президент США Д. Ейзенхауер. Після нього ніхто не вважав, що ядерна зброя – це «просто інша зброя». Декларативно В. Путін визнає руйнівний характер такої зброї, але своїми агресивними кроками підштовхує світ до ядерної безодні. Свого часу Карибська криза 1962 року спонукала США та СРСР знизити рівень ядерного протистояння, що дістало відображення в низці домовленостей, які привели до скорочення ядерних арсеналів. Повернутися до протистояння часів холодної війни змушує сьогодні В. Путін, сподіваючись, що Захід злякається його «іраціональності» та, прагнучи відвести загрозу термоядерного апокаліпсису, «здасть» Україну.

Ядерна зброя як засіб взаємного гарантованого знищення, а фактично – припинення життя на земній кулі позбавила сенсу концепцію швидкої перемоги в наступальній війні «за малу ціну», панування якої зумовило розв'язування двох світових воєн. Отже, певною мірою ця зброя виступила ефективним засобом запобігання великій (світовій) війні. Водночас логіка переконування противника в тому, що держава готова та здатна завдати ракетно-ядерного удару, потребувала постійного вдосконалення такої зброї, що прискорювало гонку озброєнь.

Загальна стратегія Північноатлантичного альянсу, спрямована на запобігання війні, передбачала збереження ядерних сил як засобу підтримання міжнародної стабільності та стримування. Ядерні сили також вносять чинник невизначеності в розрахунки будь-якої країни, що розглядає можливість досягнення політичної чи військової переваги шляхом застосування або загрози застосування ядерної, хімічної чи біологічної (ЯХБ) зброї проти Північноатлантичного союзу [12, с. 75–76].

Чинна Стратегічна концепція НАТО (далі – СК), ухвалена в Лісабоні 19–20 листопада 2010 року, містить низку статей, які визначають ядерну політику альянсу. Зокрема, декларується, що стримування (*deterrence*) залишається основним елементом загальної стратегії НАТО. Отже, СК підтверджує опирання Північноатлантичного союзу на ядерне стримування, як і Огляд сил стримування та оборони, ухвалений на саміті НАТО в Чикаго в травні 2012-го. Однак лишається чимало невирішених питань стосовно ролі, яку ядерна зброя повинна відігравати в стримуванні з боку альянсу та в його політиці колективної безпеки й оборони.

Прийнята вже після російського вторгнення в Грузію в серпні 2008 року, СК не передбачала стримування РФ. Навпаки, вона просякнута духом заохочення Росії до співпраці. Уперше після закінчення наприкінці 1980-х холодної війни СК 2010 року констатувала, що НАТО кардинально скоротила кількість розміщених у Європі ядерних озброєнь і шукатиме шляхів створення умов для подальшого їх скорочення. Більше того, в документі містилася обіцянка

альянсу створити умови для без'ядерного світу. Це дещо коригувалося запевненням: «Допоки існує ядерна зброя, НАТО залишатиметься ядерним союзом». Для утвердження режиму нерозповсюдження зброї масового знищення важливе значення має зобов'язання «не застосовувати ядерну зброю проти неядерних держав-членів ДНЯЗ (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. – Авт.) та не загрозувати її застосуванням», на що вказує згаданий Огляд сил стримування та оборони 2012 року.

Утім, держави, котрі становлять головну небезпеку для НАТО, є членами ядерного клубу або стоять на порозі вступу до нього. Росія не раз заявляла, що не вагатиметься використати ядерну зброю першою для деескалації воєнних дій, які відбуватимуться з використанням конвенційної (звичайної) зброї. Загрозу повномасштабного вторгнення в Україну РФ постійно актуалізувала утриманням на східному кордоні нашої держави ударного угруповання чисельністю 40–60 тисяч осіб та безпосередньою участю у воєнних діях на боці своїх маріонеткових протизаконних утворень – «ДНР» та «ЛНР». «Дії Росії проти України нагадали альянсу, що конфронтація й навіть збройний конфлікт із великою ядерною державою є можливими, – стверджують фахівці з Атлантичної ради США М. Кроніг і В. Слоккомб. – Більше того, попри оголошені НАТО плани щодо кількісного скорочення наявних ядерних сил та зменшення опирання на них у своїй стратегії, провідні ядерні держави, що не є членами альянсу, й далі нарощували свої арсенали та робили акцент на ядерному компоненті своїх стратегій. Росія, Китай, Індія, Пакистан і Північна Корея вдалися до збільшення та/або модернізації своїх ядерних озброєнь» [13].

У минулому НАТО безпосередньо пов'язувало розвиток своїх ядерних сил із політикою інших країн із цього питання. Так, у СК 1999 року заявлялося: «Існування потужних ядерних сил за межами Північноатлантичного союзу ... являє собою серйозний чинник, який альянс має враховувати» [14]. У СК-2010 таке положення відсутнє, й це не випадково. Нині вперше за свою історію НАТО здатна дати відсіч у збройному конфлікті будь-якій неядерній державі конвенційними (звичайними) силами – без застосування ядерної зброї. Отже, й те, що потенційні противники НАТО більше, ніж у минулому, покладаються на ядерну зброю, не дивно. Певною мірою опирання на потенціал ядерних озброєнь як військового інструменту покликана «зрівняти шанси», надати державам-власникам відчуття здатності протистояти справжнім або вигаданим загрозам.

Росія може переконувати себе, що, загрожуючи першою застосувати ядерну зброю, вона запобігатиме використанню конвенційної зброї НАТО та/або США, якщо ті стануть на заваді здійсненню її власних агресивних планів. Це дещо нагадує часи холодної війни. Але під час протистояння із СРСР у НАТО справді побоювалися, що альянс не зможе відбити напад армій країн Варшавського договору, не вдаючись до ядерної зброї, використовуючи лише звичайну. Сьогодні Росія відверто сповідує доктрину застосування ядерної зброї першою задля «деескалації» конфлікту, який вона сама ж розв'язала вторгненням в Україну, що загрожує світовій безпеці.

Можна припустити, що «ревізіоністська» Москва розповсюджуватиме ядерні та інші технології зброї масового знищення, удосконалюватиме засоби доставки та матеріали для «брудної бомби», щоб «розширити фронт» своєї уявної війни зі США. Про це свідчить і відкриття В. Путіним другого після українського в Європі «фронт» – близькосхідного в Сирії. Хоч би як намагалися деякі експерти з числа русофілів-«реалістів» переконувати, що Росія в Україні тільки «захищає власні національні інтереси» та «забезпечує права російської людини в близькому зарубіжжі», що це буцімто є «природною захисною реакцією на розширення НАТО», функція альянсу полягає в тому, щоб відновити зруйновану російською

навалою стабільність, стримуванням підтвердити незмінність європейських кордонів. Справжні масштаби опирання Росії та інших ядерних держав на ядерну зброю залишаються невизначеними, але, щоб відвести загрозу ядерної війни, планувальникам НАТО слід розцінювати їх як серйозні. Принаймні опоненти НАТО мають розуміти, що на ядерну атаку проти своїх членів альянс відповість не вагаючись, використавши весь наявний потенціал. Хоча пріоритетним завданням ядерних сил НАТО є стримування саме ядерного нападу, альянс виконав би роль стабілізатора міжнародної системи краще, якби дав зрозуміти потенційному противнику, що в деяких випадках ядерна зброя може бути застосована й у відповідь на атаку з використанням звичайної зброї. Наприклад, проти Росії, яка не раз загрожувала завданням ядерного удару по Польщі та Румунії в разі розміщення на їхніх територіях елементів системи ПРО [13].

Доки ядерна зброя відіграє провідну роль у російській структурі силового впливу, серед пріоритетів модернізації ЗС РФ, у Стратегічній доктрині й політичній риторичі Кремля, в НАТО залишається потреба стримування Росії, щоб запобігти тяжким непередбачуваним наслідкам у разі воєнної конфронтації. Цілком імовірно, що економічний занепад може призвести до подальшого зростання шовіністичних і реваншистських амбіцій Кремля, агресивності РФ на міжнародній арені. Навіть успішне в підсумку відбиття російської навали конвенційними засобами, найпевніше, спричинить величезні руйнування (особливо на територіях, де розгортатимуться такі операції, про що свідчить досвід війни на Донбасі) та потребуватиме багато часу. Безпосередніми об'єктами російської агресії, слідом за Україною, можуть стати країни Балтії та/або Польща.

Відмова НАТО від ядерного удару першою підриває впевненість держав-неядерних членів альянсу в тому, що вони не залишаться наодинці у війні з Росією. Для утвердження союзницьких відносин ядерна зброя в натовському арсеналі стримування агресора не має бути табуована. Ядерне стримування НАТО має потенціал, щоб компенсувати ядерний шантаж, до якого вдається Росія з метою підірвати єдність у альянсі. Важливо, щоб противник твердо знав: напад на союзника НАТО може мати для агресора катастрофічні наслідки. Використання загрози ядерною зброєю, щоб компенсувати ефект ядерного шантажу, є особливим видом ядерного стримування. У цьому сенсі слід розцінювати рішення про розміщення нових ядерних бомб на американській військовій базі в Німеччині в 2015 році.

Список використаних джерел

1. Long Austin. *Deterrence: From Cold War to Long War. Lessons from Six Decades of RAND Research*. – Santa Monica: RAND, 2008. – 116 p.
2. Naroll R., Bullough V., Naroll F. *Military Deterrence in History: A Pilot Cross-Historical Survey* / R. Naroll, V. Bullough, F. Naroll. – Albany: State University of New York Press, 1974. – 407 p.
3. Kennan G. *Memoirs. 1925–1950* / G. Kennan. – Boston–Toronto: Little, Brown and Co., 1967. – 583 p.
4. Payne K. *The Fallacies of Cold War Deterrence and a New Direction* / K. Payne. – Lexington: University Press of Kentucky, 2001. – 242 p.
5. Шеллинг Томас. *Стратегія конфлікту* / Томас Шеллинг. – М.: ИРИСПЭН, 2007. – 376 с.
6. Naumann K., Shalikhshvili J., Lord Inge, Landxade J., Van den Breemen H. *Towards a Grand Strategy for an Uncertain World. Renewing Transatlantic Partnership* / K. Naumann, J. Shalikhshvili, Inge Lord, J. Landxade, H. Van den Breemen. – Lunteren: Noaber Foundation, 2007. – P. 38–40.
7. Morgan P. *Deterrence Now* / P. Morgan. – Cambridge–New-York: Cambridge University Press, 2003. – 331 p.

8. Tannenwald N. *The Nuclear Taboo: The United States and the Non-Use of Nuclear Weapons Since 1945* / N. Tannenwald. – Cambridge: Cambridge University Press, 2011. – 449 p.

9. *Quester George H. Conceptions of Nuclear Threshold Status* / George H. Quester; in Regina Karp (ed.) // *Security With Nuclear Weapons? Different Perspectives*. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – P. 209–228.

10. *Russett Bruce. An Acceptable Role for Nuclear Weapons?* / Bruce Russett; in Charles Kegley and Kenneth L. Schwab (eds.) // *After the Cold War: Questioning the Morality of Nuclear Deterrence*. – Boulder, CO: Westview Press, 1991. – P. 121–145.

11. *Schelling Thomas. The Legacy of Hiroshima: A Half-Century without Nuclear War* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.puaf.umd.edu/IPPP/Summer00/legacy_of_hiroshima.htm

12. *Справочник НАТО*. – Brussels: Office of Information and Press, NATO, 2006. – 440 с.

13. *Kroenig Matthew, Slocombe Walter B. Why Nuclear Deterrence Still Matters to NATO* / Matthew Kroenig, Walter B. Slocombe // *Atlantic Council. Brent Scowcroft Center on International Security Issuebrief*. – August 2014. – 6 p.

14. NATO, *Strategic Concept*, Washington, DC, April 24, 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm

References

1. Long Austin (2008), *Deterrence: From Cold War to Long War. Lessons from Six Decades of RAND Research*, Santa Monica: RAND.
2. Naroll R., Bullough V., Naroll F. (1974), *Military Deterrence in History: A Pilot Cross-Historical Survey*, Albany: State University of New York Press.
3. Kennan G. *Memoirs. 1925–1950*, Boston–Toronto: Little, Brown and Co.
4. Payne K. (2001), *The Fallacies of Cold War Deterrence and a New Direction*, Lexington: University Press of Kentucky.
5. Schelling Thomas (2007), *Strategiya konfliktu* [The Strategy of Conflict], Moscow: IRISPEN.
6. Naumann K., Shalikhshvili J., Lord Inge, Landxade J., Van den Breemen H. (2007), *Towards a Grand Strategy for an Uncertain World. Renewing Transatlantic Partnership*, Lunteren: Noaber Foundation, pp. 38–40.
7. Morgan P. (2003), *Deterrence Now*, Cambridge–New-York: Cambridge University Press.
8. Tannenwald N. (2011), *The Nuclear Taboo: The United States and the Non-Use of Nuclear Weapons Since 1945*, Cambridge: Cambridge University Press.
9. Quester George H. (1991), 'Conceptions of Nuclear Threshold Status', in Regina Karp (ed.), in *Security With Nuclear Weapons? Different Perspectives*, Oxford: Oxford University Press, pp. 209–228.
10. Russett Bruce (1991), 'An Acceptable Role for Nuclear Weapons?', in Charles Kegley and Kenneth L. Schwab (eds.), *After the Cold War: Questioning the Morality of Nuclear Deterrence*, Boulder, CO: Westview Press, pp. 121–145.
11. Schelling Thomas, 'The Legacy of Hiroshima: A Half-Century without Nuclear War', available at: http://www.puaf.umd.edu/IPPP/Summer00/legacy_of_hiroshima.htm
12. *Spravochnik NATO* [The NATO Handbook] (2006), Brussels: Office of Information and Press, NATO.
13. Kroenig Matthew, Slocombe Walter B. (2014), 'Why Nuclear Deterrence Still Matters to NATO', *Atlantic Council. Brent Scowcroft Center on International Security Issuebrief*, August.
14. NATO, *Strategic Concept*, Washington, DC, April 24, 1999. Available at: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm